CE NU SUNT STRUCTURILE ASOCIATIVE?

Ala SAINENCO
Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”, România

Abstract: *We discuss about the issue with defining associative structures and its study method. It is argued that if the methods of structural semantics (semic analysis, distributional analysis) cannot be applied directly in establishing the fields of associations, the method of associative experiment, with respect to its conditions, can provide answers. It is also stated that the distinctions operated by Eugeniu Coșeriu in the field of meaning formation (frameworks and contexts) facilitate the understanding of the way in which associations are structured.*
Keywords: *associative structures, lexical fields, associative experiment, Saussure, Coșeriu*

Titlul comunicării reia una dintre afirmațiile lui Eugeniu Coșeriu cu privire la câmpurile lexicale, care rezumă caracteristicile acestora în delimitarea lor de câmpurile de asociații: „Câmpurile lexicale nu sunt câmpuri de asociații”. Pornind de la această modalitate de determinare negativă, aplicabilă pentru situațiile în care – o spun regulile definiției – „din faptul că ştim ce nu este definitul, rezultă ce este acesta”, vom încerca să răspundem, printr-o negație sau afirmație – după cum o va permite extensiunea noțiunii, chiar dacă titlul conține o formulare negativă – ce sunt structurile asociative, pornind, în principal, de la delimitările coșeriene din „Orientări în semantica structurală” (Coșeriu, 2016).

Perspectiva semantică din care abordează Eugeniu Coșeriu problema asociațiilor este cea ea a semanticii structurale, în care prin „structural” se înțelege „structură sau, mai bine, configurația asocierilor unui semn cu alte semne din vocabular” (Coșeriu, 2016: 31). Cu trimitere la Saussure și apoi la Ulmann, Coșeriu precizează: „Aceste asociații depind de similaritatea sau de contiguitatea dintre signifiants, ori dintre signifiés, ori dintre signifiants și signifiés. Asociațiile pot, totuși, să fie bazate, de asemenea, pe coprezența lucrurilor din realitatea extralingvistică” (Coșeriu, 2016: 31).

Fragmentul citat de Coșeriu este din capitolul V al „Cursului de lingvistică generală”, în care Saussure definește raporturile asociative în opoziție cu raporturile sintagmatice. În rezumat, afirmațiile lui Saussure se referă la următoarele:

- combinațiile sintagmatice se definesc drept „combinații, care au drept suport întinderea, numite *sintagme*”, pe când combinațiile asociative „nu au drept suport întinderea; sediul lor se află în creier” (Saussure, 1998: 134);
- „raportul sintagmatic este *in praesentia*”, pe când „raportul asociativ unește termeni *in absentia* într-o serie mnemonică virtuală” (Saussure, 1998: 136);
- seria mnemonică se bazează pe relații de formă și/sau conținut – Saussure exemplifică astfel: „*enseiggnement* va face să se ivească inconștient în mintea noastră o mulțime de alte cuvinte (*enseigner, renseigner* etc., sau *armement*, *changement* etc., sau *éducation*, *apprentissage*); într-un fel sau altul, toate au ceva comun între ele” (Saussure, 1998: 135).

O altă afirmație a lui Saussure permite, în principiu, extinderea sferei structurilor asociative și spre alte tipuri de relații: „Grupurile formate prin asociere mentală nu se mărginesc să apropie termenii ce au ceva în comun; mintea noastră surprinde și natura raporturilor care îi leagă în fiecare caz și creează tot atâtea serii asociative câte raporturi există” (Saussure, 1998: 137). Reținem, de asemenea, două trăsături, asupra cărora – de o altă manieră – va atenționa și Coșeriu: „termenii unei familii asociative nu se prezintă nici în număr definit și nici într-o ordine determinată” (Saussure, 1998: 138).

Raportând distincțiile operate de Saussure în zona asocierilor la structurile lexematice, deduse în urma unor distincții preliminare (obiecte – limbaj; metalimbaj – limbaj primar; diacronie – sincronie; discurs repetat – tehnica discursului; limbă istorică – limbă funcțională; tip – sistem – normă – discurs; desemnare – semnificație) de Eugeniu Coșeriu, putem evidenția zona de suprapunere a conceptelor saussuriene cu cele coșeriene:

- *structurile asociative înscriu câmpurile lexicale*: la Saussure – „asocierea se poate baza de asemenea doar pe analogia semnificațiilor (*enseignement, instruction, apprentissage, éducation* etc.)" (Saussure, 1998: 137) // „un câmp lexical – după Coșeriu – este (...) o paradigmă lexicală, care constă în divizarea unei zone de conținut lexical continue în unități care se prezintă în cuvinte diferite în limbă și care se află în opoziție imediată unele față de altele prin trăsături semantice distinctive minimale" (Coșeriu, 2016: 94); analiza structurilor asociative înregistrate în „Dicționarul asociativ al limbii române" (în continuare, DA) confirmă relația de incluziune dintre structurile asociative și câmpurile lexicale – de exemplu: *ceas – timp, minut, zi, secundă, vreme;*
- *structurile asociative înscriu structurile paradigmatice secundare*: la Saussure – „în *enseignement, emseigner, enseignons* etc., există un element comun pentru toți termenii, radicalul" (Saussure, 1998:137); la Coșeriu – structurile secundare reprezintă domeniul formării cuvintelor, incluzând *modificarea, dezvoltarea și compunerea* (Coșeriu, 2016: 102-104); DA înregistrează la acest capitol, de exemplu: *coadă – codiță – la coadă – cu colaci în coadă*;
- *structurile asociative înscriu clasa lexicală*: la Saussure – „subiecții au conștiința că relația care unește ***enseigner*** cu ***enseignement*** sau *juger* cu *jugement* nu este aceeași cu cea pe care ei o constată între ***enseignement*** și *jugement*. Prin aceasta sistemul asociațiilor se leagă de cel gramatical" (Sausssure, 1998: 147); la Coșeriu – „o clasă este ansamblul de lexeme care, indiferent de apartenența lor la structura unui câmp lexical, sunt corelate printr-o trăsătură semantică distinctivă comună" (Coșeriu, 2016: 98); spre exemplificare, din DA, la cuvinte-stimul substantive se răspunde cu substantive, la verbe – cu verbe, la adverbe – cu adverbe;
- *structurile asociative includ structurile sintagmatice*, în sensul larg în care le definește Saussure, dar și în sensul în care acestea sunt definite de Coșeriu – solidarități între lexeme motivate de valoarea lor în limbă: afinitate, selecție, implicație (Coșeriu, 2016: 104-105); deși Saussure opune structurile asociative structurilor sintagmatice, analiza în baza Dicționarelor asociative arată că inclusiv structura sintagmatică poate deveni și defini, respectiv, o structură asociativă; de exemplu: *arde – focul; sufletul*.

Pornind de la Saussure, Coșeriu analizează, din aceeași perspectivă, a semanticii structurale, înțeleasă ca structură, conceptele de câmp formulate de Bally, Guiraud, Matoré, Duchacek:

- considerat de Coșeriu continuator al conceptului saussurian de asociații, Ch. Bally definește câmpul asociativ drept „aură care înconjoară semnul și ale cărei margini exterioare se confundă cu mediul lor ambiental", admițând, în felul acesta asocierea dintre cuvinte și lucruri și extinzând relația din domeniul lingvistic la cel extralingvistic. Bally precizează că „semnele care determină în mod particular valoarea semnului pe care ele îl înconjoară în memorie formează «câmpul asociativ» al acestuia", precizare care însă nu clarifică tipul de relație care se stabilește între acești termeni și care ar permite identificarea asociațiilor; și după Bally, câmpul asociativ are o structură difuză, iar „noțiunea de câmp asociativ este destul de relativă, pentru că totul, în limbă, este, cel puțin indirect, asociat cu toate celelalte". Din analiza exemplelor aduse de Bally – e vorba, în particular, de câmpul asociativ al cuvântului *boeuf* –, reiese relația de incluziune dintre câmpul asociativ și câmpul lexical; însă câmpul asociativ poate înscrie și contiguități temporale sau spațiale sau determinări/valori socio-culturale;
- câmpurile morfo-semantice ale lui P. Guiraud sunt considerate de Coșeriu, de asemenea, configurații asociative, bazate un complex de relații dintre forme și conținuturi, pe care le au un ansamblu de cuvinte. Definite atât de general, câmpurile morfo-sintactice dezvoltă dimensiuni gigantice. Coșeriu exemplifică, în acest sens, prin câmpul „chat", care conține, după P. Guiraud, „la o primă fază a analizei, aproximativ 2000 de cuvinte, iar după un proces de eliminare tot mai rămân circa 300";
- G. Matoré fundamentează asocierile nu atât lingvistic, cât sociologic. Și acestea i se par lui Coșeriu „atât de extinse, încât pun problema situării cuvintelor în cadrul vocabularului total";
- în fine câmpurile asociative, așa cum sunt ele definite de lingvistul ceh O Duchacek, se referă, după Coșeriu, de asemenea, și la câmpurile bazate pe asocieri fie în planul formei, fie în planul conținutului, fie prin combinarea celor două planuri (Coșeriu, 2016: 32-36).

Ce îl nemulțumește, în fond, pe Coșeriu în cazul câmpurilor asociative, încât afirmă că adevărata semantică analitică este cea care interpretează „structural" ca „structură dintr-un punct de vede-

re analitic, ca structurare a planului conținutului prin intermediul opozițiilor lexicale funcționale”? Și înseamnă oare aceasta că structurile sau câmpurile asociative exced interesul lingvistic?

Pentru Coșeriu este importantă definirea exactă a obiectului omogen al investigației (or, tocmai omogenitatea nu caracterizează câmpurile asociative) și aplicarea unei metode riguroase în studiul acestuia. Metoda identificată și indicată de Coșeriu pentru studiul câmpului lexical este cea a analizei semice, iar la „doritul obiect omogen al investigației” Coșeriu ajunge operând succesiv șapte distincții (pe care le-am mai amintit în context). În mod evident, delimitările operate de Coșeriu, nu se pretează pentru structurile asociative în direcția eliminativă, cum se întâmplă în cazul câmpurilor semantice, iar analiza semică operabilă, bineînțeles, pentru orice cuvânt intrat în câmpul asociativ nu oferă posibilitatea perimetrării acestuia. Delimitările coșeriene însă, corelate cu alte noțiuni, cum ar fi cea de context sau cadru, pot deveni elemente explicative pentru modul în care diverse cuvinte formează câmpul asociativ, la fel cum analiza semică explică anumite structurări asociative.

Validarea necesității studiului câmpurilor asociative ar trebui să implice o altă definiție, clară, a câmpurilor asociative, care reiese, evident, din identificarea exactă a obiectului de studiu, satisfăcând, astfel, exigența definirii obiectului de studiu, pe de o parte; pe de altă parte, identificarea unei metode aplicabile în cazul obiectului definit ar satisface exigența metodei.

Revenind la afirmațiile lui Saussure privind starea de latență a structurilor asociative, credem că definiția, poate doar aparent, difuză a acestora, poate direcționa, în primă fază, și spre identificarea unei metode de stabilire a acestora în paralel cu definirea tot mai exactă. Saussure afirmă despre structurile asociative că acestea sunt serii mnemonice virtuale. Prin urmare, generarea structurilor asociative e condiționată de un element declanșator, care este cuvântul-stimul. Așa cum memoria lingvistică individuală reflectă asociațiile individuale ale omului ca ființă vorbitoare, analiza unui număr relevant de asocieri ale unui cuvînt (altfel spus a ceea ce Saussure numește serii mnemonice virtuale), produse de vorbitori diferiți, poate reliefa schema lui asociativă în cadrul unei comunități lingvistice. Studiile au arătat – ne referim, de exemplu la studiul lui Kent-Rosanov, citat de Dinu Moscal – că tendințele de asociere normală redate procentual sunt 6,8% – reacții individuale, 1,5% – reacții îndoielnice și 91,7% – reacții comune (Moscal, 2018: 3). Metoda care uzitează cuvinte-stimul și cuvinte-reacții este, cu respectarea anumitor condiții și reguli de realizare, experimentul asociativ. Aplicată mai cu seamă de psiholingviștii ruși în elaborarea dicționarelor asociative, metoda a dat rezultate, verificabile în timp, care a permis definirea clară a acesteia, făcând-o credibilă și conferindu-le, în subsidiar, lucrărilor lingviștilor ruși statut de „linii directoare ale cercetării structurii asociative a limbajului” (Moscal, 2018: 3). *Metoda experimentului asociativ* presupune realizarea, cel mai simplu în scris, a anchetelor cu respondenți trecuți de 18 ani. Condițiile experimentului cer ca fiecare respondent să noteze, timp de 10 minute, în dreptul fiecărui cuvânt-stimul, cuvântul-reacție care îi vine primul în memorie. Pentru fiecare stimul se recomandă realizarea a cel puțin 100 de anchete cu vorbitori din diferite arii lingvistice, de diferite vârste, sex și domenii de activitate. Stocarea acestor date într-o singură bază permite identificarea configurațiilor asociative ale cuvintelor-stimul.

Întrucât o asemenea bază de date există pentru limba română, reprezentând „Dicționarul asociativ al limbi române” cu 508 cuvinte-stimul, am putea, pornind de la acesta sau de la alte dicționare asociative existente, să facem ceea ce este esențial – așa cum arată și Saussure – și anume să distingem „natura raporturilor ce reglementează asociațiile” (Saussure, 1998: 147).

Dinu Moscal constată, într-o recenzie a acestui Dicționar (citată și mai sus), „asocieri bazate pe semnificație (...) (de exemplu, în cazul cuvântului, *codru*, din cele 812 răspunsuri, 230 sunt asocieri cu *pădure*), pe (obiectul) desemnat (*cal – căruță*, 796/49), pe o percepție individuală a realității desemnate (*părinte – torul, înger,* 825/3,2) sau **pe experiența generală legată de realitatea desemnată** prin cuvânt (*foame – mâncare*, *sete,* 799/263, 31; *ou – găină, pui, mâncare*, 860/296, 67, 45) (Moscal, 2018).

Generalizând tipurile de relații care pot apărea în interiorul configurației asociative, unul dintre elaboratorii Dicționarului asociativ, Viorica Popa, identifică relații în funcție de conținut, formă, conținut și formă, adică de sinonimie, omonimie, paronimie, antonimie (Popa, 2014: 115).